

ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

AGRICULTURAL UNIVERSITY OF ATHENS

Κοινωνιολογία της Αγροτικής Ανάπτυξης

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη και Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου»

Ενότητα 5: Οικογενειακή
Εκμετάλλευση & Οικογενειακή
Γεωργία (3/3) 2ΔΩ

Διδάσκων: Χαράλαμπος Κασίμης

Τμήμα: Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Μαθησιακοί στόχοι

- Το μάθημα στοχεύει σε μια ολιστική και κριτική προσέγγιση της έννοιας της αγροτικής ανάπτυξης μέσα από τη διδασκαλία βασικών εννοιών και μεθόδων για την κατανόηση μιας κοινωνικά ετερογενούς αγροτικής κοινωνίας. Πλαίσιο αναφοράς αποτελεί η Ελλάδα και οι χώρες της Ε.Ε.

Λέξεις κλειδιά

- Αγροτική κοινωνία, ύπαιθρος, ανάπτυξη, δημογραφία, αγροτική εκμετάλλευση, οικογενειακή γεωργία, φύλο, νέα αγροτικότητα, πολυλειτουργικότητα

Η ελληνική περίπτωση 1/6

- Η συζήτηση για την ανάπτυξη του καπιταλισμού στην ελληνική γεωργία συνδέεται άμεσα με τη λύση που δόθηκε στο «αγροτικό ζήτημα» στην Ελλάδα.
- Τα γνωστά διαρθρωτικά προβλήματα της σύγχρονης ελληνικής γεωργίας σχετίζονται με την ανεπάρκεια και τις ασυνέχειες της κρατικής αγροτικής πολιτικής σε σχέση με το αγροτικό ζήτημα.
- Μέχρι το μεσοπόλεμο, οι περισσότερες από τις λύσεις που δόθηκαν στο αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα σχετίζονται, σε μεγάλο βαθμό, με την «εθνοτική» διαδικασία, δηλαδή τη διαδικασία δημιουργίας του ελληνικού κράτους.

Η ελληνική περίπτωση 2/6

- Η εθνική πολιτική της περιόδου αυτής επηρέασε σημαντικά τόσο το χρόνο, όσο και το αποτέλεσμα των αγροτικών μεταρρυθμίσεων. Οι διαδοχικές αγροτικές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες ολοκληρώνονται κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920, ήταν αναπόσπαστο τμήμα της κρατικής πολιτικής.
- Κατά την περίοδο μετά το 1960, ο ραγδαίος γεωργικός εκσυγχρονισμός συνδέθηκε με διαρθρωτικές αλλαγές της οικογενειακής γεωργίας στη χώρα, οι οποίες αφορούσαν στο μέγεθος της εκμετάλλευσης, στην εκμηχάνιση της παραγωγής, στη χρήση της τεχνολογίας κτλ.

Η ελληνική περίπτωση 3/6

- Οι απόπειρες κατασκευής, σε θεωρητικό επίπεδο, ενός μοντέλου οικογενειακής γεωργίας στην Ελλάδα αντιμετώπισαν δύο αξεπέραστα προβλήματα:
 - είτε χρησιμοποίησαν προκατασκευασμένες θεωρητικές κατασκευές, οι οποίες σαν αποτέλεσμα αγνόησαν την αγροτική ποικιλομορφία
 - είτε στηρίχθηκαν υπέρμετρα σε θεωρητικές υποθέσεις και απέφυγαν την όποια σοβαρή προσπάθεια εμπειρικής επαλήθευσής τους

Η ελληνική περίπτωση 4/6

- Στην περίοδο μετά το 1980, μπορούμε να διακρίνουμε δύο βασικές θέσεις:
 - τη θέση της «προλεταριοποίησης της οικογενειακής εκμετάλλευσης μέσω της πόλωσης» και
 - τη θέση της «διατήρησης της οικογενειακής εκμετάλλευσης μέσω της διαφοροποίησης».

Η πρώτη προσέγγιση υποχωρεί σε μια «ιδεολογικοποίηση» των τάσεων μετασχηματισμού της οικογενειακής γεωργίας και σε ανεπαρκώς αιτιολογημένες γενικεύσεις, ενώ, αντίθετα, η δεύτερη προσέγγιση, στηρίζεται, δυσανάλογα στη χρήση εμπειρικών στοιχείων, διστάζοντας να προχωρήσει σε γενικεύσεις, όπως και στο να συναρτήσει μια ολοκληρωμένη θεώρηση της οικογενειακής γεωργίας.

Η ελληνική περίπτωση 5/6

- **Η δεύτερη προσέγγιση** περιλαμβάνει δύο πτυχές της σύγχρονης συζήτησης σχετικά τόσο με την «εγχειρηματοποίηση» όσο και τις τάσεις μετασχηματισμού της οικογενειακής εκμετάλλευσης. Οι πτυχές αυτές αναφέρονται τόσο στο θέμα του «εκσυγχρονισμού», δίνοντας έμφαση στη σημασία των σχέσεων ιδιοκτησίας, την γεωργική διάρθρωση και το ρόλο του κράτους σε αυτή τη διαδικασία, όσο και στο θέμα της «διάρθρωσης της απασχόλησης στον αγροτικό χώρο», τονίζοντας το ρόλο της πολυαπασχόλησης για την αναπαραγωγή των αγροτικών νοικοκυριών. Η επιβίωση της οικογενειακής εκμετάλλευσης εξασφαλίζεται μέσα από το μετασχηματισμό της και τη συνεχή προσαρμογή της.

Η ελληνική περίπτωση 6/6

- Η κατασκευή μιας τέτοιας τυπολογίας θα είχε σημαντικές επιπτώσεις στην άσκηση της αγροτικής και περιφερειακής πολιτικής. Κατά συνέπεια, οι πολιτικές αυτές δε μπορούν πια να εφαρμόζονται ομοιόμορφα στις γεωργικές διαρθρώσεις, αλλά – αντίθετα – να αφήνουν χώρο τόσο για τις τοπικές όσο και τις διατοπικές διαφοροποιήσεις, διασφαλίζοντας τις προϋποθέσεις για μια «ενδογενή» ανάπτυξη, αλλά επίσης και την ύπαρξη ευκαιριών για τη διαφοροποίηση ή/και υιοθέτηση εναλλακτικών στρατηγικών από την πλευρά της οικογενειακής εκμετάλλευσης.
- Αυτή η άποψη επιβεβαιώνεται και από την εμπειρία της ΚΑΠ, η οποία ακολούθησε την ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Ε. και η οποία μέσω της στήριξης του εισοδήματος των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων οδήγησε στην επιβίωση των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων αυξάνοντας όμως την κοινωνική διαφοροποίηση στην ύπαιθρο.

Το προφίλ της ελληνικής οικογενειακής γεωργίας 1/8

- Η ελληνική γεωργία εξακολουθεί να έχει σημαντικό ρόλο στην οικονομία της χώρας. Το 2007, το ποσοστό της ελληνικής γεωργίας στο ΑΕΠ ανέρχεται σε 2.8% ενώ σε ευρωπαϊκό επίπεδο (ΕΕ-25) διαμορφώνεται στο 1.2%.
- Η ελληνική γεωργία αποτελείται από 678.2 χιλιάδες εκμεταλλεύσεις οικονομικού μεγέθους μιας Ευρωπαϊκής μονάδας [European Size Unit (ESU)/ Eurostat].
- Οι εκμεταλλεύσεις αυτές απασχολούν 576.6 χιλιάδες Ετήσιες Μονάδες Εργασίας (ΕΜΕ), και προσφέρουν πλήρη απασχόληση σε περίπου 576.6 χιλιάδες εργαζόμενους.

Το προφίλ της ελληνικής οικογενειακής γεωργίας 2/8

- Σε αντίθεση με την Ευρώπη των 25 όπου το ποσοστό συμμετοχής των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα ανέρχεται μόλις στο 4.5% των απασχολούμενων, στην Ελλάδα το ποσοστό ξεπερνά το 11%.
- Όμως πάνω από τα 2/3 αυτών των εκμεταλλεύσεων δεν εξασφαλίζουν πλήρη απασχόληση για πάνω από 1 άτομο τον χρόνο ενώ μόνο το 8% εξασφάλιζε πλήρη απασχόληση για πάνω από 2 άτομα. Είναι χαρακτηριστικό ότι η μέση ετήσια απασχόληση στην εκμετάλλευση ανά μέλος του νοικοκυριού έχει πέσει κάτω από 60 ημέρες τον χρόνο.

Το προφίλ της ελληνικής οικογενειακής γεωργίας 3/8

- Στην Ελλάδα (2007) από το σύνολο των απασχολούμενων στη γεωργία μόνο το 11,2% απασχολείται αποκλειστικά σε αυτή και εξασφαλίζει εισόδημα μόνο από αυτή (το αντίστοιχο ποσοστό για την Ε.Ε. - 27 είναι 16%).
- Το 18,3% (Ε.Ε. - 27:17,5%) απασχολείται στη γεωργία μεταξύ 50% - 100% του συνολικού χρόνου απασχόλησης και το υπόλοιπο 70,5% απασχολείται στη γεωργία λιγότερο του 50% του συνολικού του χρόνου απασχόλησης (Ε.Ε. - 27: 66,5%).

Το προφίλ της ελληνικής οικογενειακής γεωργίας 4/8

- Τα περασμένα χρόνια μειώθηκε η συνολική απασχόληση στην γεωργία των αυτοαπασχολούμενων μελών των νοικοκυριών και αυξήθηκε σημαντικά η απασχόληση των μισθωτών (αποκλειστικά σχεδόν μεταναστών) που πλέον αποτελούν την αποκλειστική μισθωτή εργασία στην ελληνική ύπαιθρο σε ποσοστό που ξεπερνά το 1/5 της συνολικής γεωργικής απασχόλησης.

Το προφίλ της ελληνικής οικογενειακής γεωργίας 5/8

- Αντιστοιχούν περίπου 55 στρέμματα ανά εκμετάλλευση ενώ πάνω από το 70% του συνόλου καλλιεργεί κάτω από 50 στρέμματα και το 1% πάνω από 500.
- Το 26% είναι εκμεταλλεύσεις ελαιοκαλλιέργειας, 16% αροτραίες γενικές καλλιέργειες, 13% μικτές καλλιέργειες, 9% μόνιμες καλλιέργειες και 9% εξειδικευμένες με σιτηρά και άλλες εξειδικευμένες καλλιέργειες.
- Το 71% της συνολικής καλλιεργούμενης έκτασης βρίσκεται σε χαρακτηρισμένες ως μειονεκτικές περιοχές.

Το προφίλ της ελληνικής οικογενειακής γεωργίας 6/8

- Από το σύνολο των κατόχων αγροτική εκμετάλλευση το 28% ήταν γυναίκες (περισσότερο στα χαρτιά και όχι στην ουσία), το 55% πάνω από 55 ετών ενώ την τελευταία δεκαετία το ποσοστό των αρχηγών άνω των 65 ετών αυξήθηκε σε πάνω από το 1/3 του συνόλου και το ποσοστό των νέων αγροτών κάτω των 35 ετών μειώθηκε στο 5% του συνόλου των αρχηγών.

Το προφίλ της ελληνικής οικογενειακής γεωργίας 7/8

- Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης ότι πάνω από το 30% των αρχηγών είχε απασχόληση εκτός γεωργίας ενώ το 18% είχε άλλη απασχόληση εκτός γεωργίας ως κύρια δραστηριότητα.
- Ο συνδυασμός της αγροτικής και της μη αγροτικής εργασίας για το νοικοκυριό, όπως επίσης της οικογενειακής και της μη οικογενειακής εργασίας για την εκμετάλλευση παίζει σημαντικό ρόλο για την επιβίωση της πλειοψηφίας των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων.
- Αυτό προφανώς διαφοροποίησε σημαντικά τις πηγές του οικογενειακού εισοδήματος. Πρόσφατα στοιχεία του ΟΟΣΑ εκτιμούν ότι η συμβολή του εξωαγροτικού εισοδήματος εγγίζει το 40% του συνολικού εισοδήματος του αγροτικού νοικοκυριού.

Το προφίλ της ελληνικής οικογενειακής γεωργίας 8/8

- Μια άλλη διάσταση της πολυαπασχόλησης είναι αυτή που αφορά στους μη κατοίκους της υπαίθρου που ασκούν γεωργική δραστηριότητα.
- Έχει ενδιαφέρον ότι το ποσοστό των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα που ζει στις αγροτικές περιοχές μειώθηκε από 80% περίπου κοντά στο 70% στα περασμένα 15 χρόνια.
- Αυτό αποτελεί ενδεικτικό στοιχείο της τάσης διαμόρφωσης μιας νέας κατάστασης στην ελληνική ύπαιθρο όπου μη κάτοικοι της υπαίθρου δραστηριοποιούνται όλο και περισσότερο στην γεωργία.

Συμπεράσματα 1/5

- Ένα θεωρητικό πλαίσιο βασισμένο στην πολιτική οικονομία της γεωργίας πρέπει να τοποθετηθεί μέσα στα πλαίσια της εθνογραφίας και της κοινωνιολογίας του ελληνικού αγροτικού χώρου. Αυτές οι δύο επιστήμες προσφέρουν σημαντικά θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία χρήσιμα για την κατασκευή ενός λειτουργικού ορισμού όπως και τη εξέταση διαφορετικών τύπων (στατικών και/ή δυναμικών) οικογενειακής γεωργίας, όπως αναφέρθηκαν νωρίτερα.
- Είναι σημαντικό ότι ο Καραβίδας, εξήντα χρόνια πριν, κατασκεύασε διαφορετικούς αγροτικούς τύπους χρησιμοποιώντας ως κριτήρια την δημογραφική χωρητικότητα του αγροτικού νοικοκυριού, τη δυναμική του γεωργικού παραγωγικού συστήματος, το πιστωτικό και ασφαλιστικό σύστημα, και τις σχέσεις με την εξωτερική οικονομία.

Συμπεράσματα 2/5

- Σήμερα, τα κριτήρια αυτά συνδέονται με ένα σύνολο ζητημάτων, τα οποία αφορούν στις εσωτερικές σχέσεις μέσα στην ίδια την οικογενειακή εκμετάλλευση, καθώς και στη σύνδεσή της με την εξωτερική οικονομία. Αυτοί οι δύο άξονες μπορούν να συνεισφέρουν σε μια σειρά ερευνητικών πεδίων, που αναφέρονται στη διαδικασία κοινωνικής διαφοροποίησης.
- Οι εσωτερικές σχέσεις στην ίδια την οικογενειακή εκμετάλλευση αποτελούν ένα ιδιαίτερα σημαντικό χαρακτηριστικό των ελληνικών οικογενειακών εκμεταλλεύσεων.
- Ο στόχος της αναπαραγωγής της οικογενειακής εκμετάλλευσης έχει έναν έντονο επιβιωτικό χαρακτήρα, ο οποίος με τη σειρά του καθορίζεται από τα εσωτερικά χαρακτηριστικά της οικογενειακής εκμετάλλευσης.

Συμπεράσματα 3/5

- Η έμφαση στις εσωτερικές σχέσεις μέσα στην οικογενειακή εκμετάλλευση μπορεί να συσχετισθεί με τις στρατηγικές που αναπτύσσουν οι οικογενειακές εκμεταλλεύσεις, με στόχο την επιβίωση ή/και την κοινωνική και οικονομική ανέλιξή τους.
- Τόσο οι τοπικές γεωργικές δομές, όσο και οι περιφερειακές αγορές εργασίας συνιστούν το πλαίσιο μέσα στο οποίο, ζητήματα όπως η ιδιοκτησία της γης, η εκμηχάνιση, η ενοικίαση της γεωργικής γης, οι επενδύσεις, η κληρονομιά της γεωργικής γης, η διαδοχή στην εκμετάλλευση, η οικογενειακή και μη-οικογενειακή εργασία, τα έθιμα, οι πελατειακές σχέσεις κ.ά. επηρεάζουν, σε μεγάλο βαθμό, την επιβίωση ή/και τη διαφοροποίηση των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων.

Συμπεράσματα 4/5

- Στην πραγματικότητα, πολλοί θεωρούν ότι στους παραπάνω παράγοντες οφείλονται τα μόνιμα (διαρθρωτικά) προβλήματα της ελληνικής γεωργίας και τα οποία συνδέονται με τον «καθυστερημένο» εκσυγχρονισμό της.
- Σε αντίθεση με την άποψη αυτή, οι οικογενειακές εκμεταλλεύσεις στην Ελλάδα, ούτε είναι εκ φύσεως βιώσιμες, ούτε μπορούν να θεωρηθούν, εξ ορισμού, ως μεγεθυνόμενες εκμεταλλεύσεις. Οι ιδιαιτερότητές τους οφείλονται, μάλλον, σε μια πολύπλευρη διαδικασία, που χαρακτηρίζεται από ασυνέχειες και οπισθοδρομήσεις.
- Η ιδιαίτερη έμφαση που δόθηκε παραπάνω στις εσωτερικές σχέσεις δεν σημαίνει ότι οι εξωτερικές σχέσεις είναι λιγότερο σημαντικές. Οι τελευταίες παίζουν ουσιαστικό ρόλο στη διαδικασία διαφοροποίησης των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων στην Ελλάδα.

Συμπεράσματα 5/5

- Ο ρόλος του κράτους, όσον αφορά στην εφαρμογή της ΚΑΠ για τον έλεγχο της διαδικασίας μετασχηματισμού της ελληνικής υπαίθρου, δεν εκδηλώνεται χωρίς διαφωνίες ή/και ανταγωνισμούς, είτε ανάμεσα στο κράτος και τους γεωργούς, είτε ανάμεσα σε διαφορετικές μερίδες γεωργών.
- Η έρευνα για το επονομαζόμενο μοντέλο της ελληνικής γεωργίας έχει αποδειχθεί ότι είναι ανεξάντλητη (Δαμιανάκος), ιδιαίτερα από τη στιγμή που μεγάλος αριθμός εξωτερικών παραγόντων (όπως π.χ. το κράτος, η παγκόσμια οικονομία, το αγροτοβιομηχανικό σύμπλεγμα, το κεφάλαιο κτλ.) ασκούν πίεση για τον μετασχηματισμό και την διαφοροποίηση των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων.

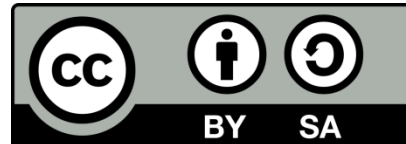
Βιβλιογραφία

- Gasson R. and Errington A. (1993) *Farm Family Business*, Cab International
- Kasimis C. and Papadopoulos A.G. (1994), *The Heterogeneity of Greek Family Farming: Emerging Policy Principles*, *Sociologia Ruralis*, Vol. 34, No 2/3, 1994, pp. 206-228.
- Κασίμης Χ. και Παπαδόπουλος Α.Γ. (1999), *Η Διατήρηση της Οικογενειακής Γεωργίας και η Καπιταλιστική Ανάπτυξη της Γεωργίας στην Ελλάδα: Μια Κριτική Ανασκόπηση της Βιβλιογραφίας*, στο Κασίμης Χ. και Λουλούδης Λ. (επιμ), *Ύπαιθρος Χώρα: Η Ελληνική Αγροτική Κοινωνία στο τέλος του 20ου αιώνα*, Αθήνα, Πλέθρον και ΕΚΚΕ, σελ. 85-114.
- Παπαδόπουλος Α.Γ. (2002), *Αγροτική Ανάπτυξη και Οικογενειακή Γεωργία στην Ελλάδα: Στρατηγικές Επιβίωσης, Ευελιξία και Αγροτικότητα*, στο Ι. Λαμπίρη-Δημάκη (επιμ), *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα Σήμερα. Η Ολοκλήρωση της Τριλογίας, 1959-2000*, Αθήνα, Παπαζήσης, σελ. 349-360
- Kasimis C. and Papadopoulos A.G. (2013), *Rural Transformations and Family Farming In Contemporary Greece*, in: Dionisio Ortiz-Miranda, Ana Moragues-Faus, Eladio Arnalte-Alegre (eds) *Agriculture in Mediterranean Europe: Between Old and New Paradigms (Research in Rural Sociology and Development, Volume 19)*, Emerald Group Publishing Limited, pp. 263 – 293

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδεια χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

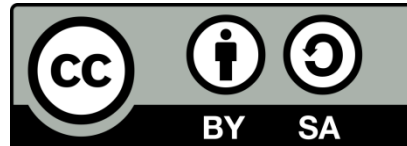
Σημείωμα Αναφοράς

- Copyright Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών 2014. Τμήμα Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης, Χαράλαμπος Κασίμης. «Κοινωνιολογία της Αγροτικής Ανάπτυξης». Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2014. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <http://oceclass.aua.gr/>

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων, π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

Η άδεια αυτή ανήκει στις άδειες που ακολουθούν τις προδιαγραφές του Ορισμού Ανοικτής Γνώσης [2], είναι ανοικτό πολιτιστικό έργο [3] και για το λόγο αυτό αποτελεί ανοικτό περιεχόμενο [4].

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

[2] <http://opendefinition.org/okd/ellinika/>

[3] <http://freedomdefined.org/Definition/EI>

[4] <http://opendefinition.org/buttons/>

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
 - το Σημείωμα Αδειοδότησης
 - τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
 - το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)
- μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.